

4. Lebid' I.V. Nacional'ni cinnosti u vyhovnomu procesi zagal'noosvitni'oi' shkoly (teoretyko-metodologichnyj aspekt): avtoref. dys. na zdobuttja nauk. stupenja kand. ped. nauk: spec. 13.00.01 «Zagal'na pedagogika ta istorija pedagogiky» / I.V. Lebid'. – K., 2002. – 18 s.
5. Oksenjuk O.V. Formuvannja nacional'nyh cinnostej v uchniv 8-9 klasiv zagal'noosvitnih shkil u procesi vyvchennja istorii': avtoref. dys. na zdobuttja nauk. stupenja kand. ped. nauk: spec. 13.00.07 «Teorija ta metodyka vyhovannja» / O.V. Oksenjuk. – K., 2010. – 20 s.
6. Ponomarev A.M. Nacional'nye cennosti kak predmet social'no-filosofskogo issledovanija: diss. na soiskanie nauchn. stepeni kand. filos. nauk: spec. 09.00.11 «Social'naja filosofija» / Aleksej Mihajlovich Ponomarev. – Izhevsk, 1999. – 20 s.
7. Sokolova V.F. Psihologichni osoblyvosti rozvytku nacional'noi' samosvidomosti students'koi' molodi zasobamy ukrai'ns'koi' literatury: dys... kand. psyhol. nauk: 19.00.07 / V.F. Sokolova. – K., 2009. – 203 s.
8. Spivak L.M. Psihologija rozvytku nacional'noi' samosvidomosti osobystosti v junosti: monografija / L.M. Spivak. – Kam'janec'-Podil's'kyj: TOV «Drukarnja Ruta», 2015. – 300 s.
9. Shevchenko O.V. Nacional'na identyfikacija u stanovlenni Ja-obrazu osobystosti: dys... kand. psyhol. nauk: 19.00.07 / O.V. Shevchenko. – K., 2005. – 213 s.

Резюме. В статье представлены результаты теоретического изучения вопроса психологических условий развития национальной идентичности студенческой молодежи в ценностном измерении. Проанализированы современные научные работы зарубежных и отечественных психологов, педагогов и философов, которые посвящены исследованию различных аспектов проблемы развития национальной идентичности студенческой молодежи. Раскрыта психологическая сущность и структура феноменов «национальная идентичность», «личностные ценности», «национальные ценности». Доказано, что важным психологическим условием становления национальной идентичности личности студенческого возраста является развитие ее национальных ценностей.

Ключевые слова: национальные ценности, национальная идентичность, развитие, личность, студенческая молодежь.

Summary. In this article presented the results of a theoretical study of the problem of national identity of students in axiological dimension. It was analyzed of modern psychological researches which are sacred to this problem are considered; formulated nature of the concept's «national identity» and «nationally values» of students.

Thus, we define the concept of «national identity» as person's cognitive and emotional understanding of his/her belonging to a certain nation with its own name, historic territory, common beliefs and historical memories, public culture, language, economy and legal rights and obligations which are binding for everybody. Within the concepts of national identity we distinguish between cognitive and affective components. The cognitive component of national identity is formed by the knowledge of national group, territory, symbols and traditions, etc. The affective component of national identity consists of such feelings as pride or shame, self-esteem or contempt. It is proved that the basic psychological condition of development of students' national identity is to establish a system of nationally values.

Key words: nationally values, national identity, development, personality, students.

УДК 159.922.6

В.Ю. ПОМИЛУЙКО

РОЗВИТОК КЛЮЧОВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ У РІЗНИХ СТАДІЯХ ДОРОСЛОСТІ

У статті проаналізовано сучасні періодизації психічного розвитку особистості, визначено межі вікових стадій дорослості. Автором подано характеристику і виокремлено особливості розвитку ключових компетентностей особистості на різних стадіях періоду дорослості. Доведено, що сенситивним періодом для розвитку ключових компетентностей особистості є рання дорослість.

Ключові слова: вікові кризи, дорослість, особистість, періодизація психічного розвитку, розвиток ключових компетентностей.

Постановка проблеми. Найбільш тривалим періодом у житті людини є дорослість. У сучасній психології дуже поширеною є думка науковців щодо неоднозначності визначення меж стадій розвитку дорослості, бо головною його особливістю у цей період є мінімальна залежність від хронологічного віку. Так, автори книги «Психологія людини від народження до смерті» за редакцією А. Реана, зауважують, що точно вказати межі стадій розвитку дорослих людей доволі складно, якщо це взагалі можливо [4, с. 92]. Аналогічної думки притримуються Г. Крайг і Д. Бокум, які доводять, що «відбулося «розмивання традиційних життєвих періодів», яке призвело до більшої гнучкості вікових годин в наш час у порівнянні з минулим. «Нетрадиційні» студенти повертаються до навчання у віці 35-45 років, або пізніше; багато пар відкладають народження першої дитини до середини або кінця третього десятка життя; шлюби, розлучення і повторні їх реєстрації зустрічаються протягом усього життя, а не тільки в період ранньої дорослості [2, с. 563]». Для основних позицій нашого дослідження важлива думка цих авторів про те, що хоча у дорослих людей не існує чітких етапів

фізичного розвитку, і відсутні детерміновані когнітивні стадії, у них наявні, обумовлені культурою, соціальні характеристики, такі як ролі і взаємини, що є частиною сімейного та професійного циклів. Соціальний та емоційний розвиток, на думку науковців, поєднується з поступовими фізичними змінами, що відбуваються впродовж дорослого віку, а також із зростанням обсягу знань, умінь і досвіду [2, с. 561]. Отже, у дорослому віці накопичуються не лише знання, уміння і навички, але і досвід, що є основою розвитку ключових компетентностей людини. Цими компетентностями повинна володіти кожна особистість, оскільки вони є універсальними і можуть використовуватися в різних ситуаціях повсякденного життя, незалежно від їхніх виробничих або соціальних функцій. У дорослому віці особистість досягає такого рівня розвитку, коли стає спроможною приймати відповідальні життєві вибори, керувати власним життям, досягати вершин професійного зростання, займатися саморозвитком та самовдосконаленням.

Мета статті полягає в виділенні стадій дорослості з урахуванням сучасних періодизацій їх психічного розвитку; визначенні ключових компетентностей, що притаманні кожному етапу в процесі розвитку особистості в дорослому віці.

Результати теоретичного дослідження. Періодизації психічного та особистісного розвитку поділяються на часткові (*охоплюють окремі частини життя*) і повні (*охоплюють все життя людини*). Розглянемо відомі повні періодизації розвитку людини. Питання періодизації стадій дорослості висвітлюються в працях таких дослідників як Б. Ананьєв [1], Г. Крайг і Д. Бокум [2], В. Моргун [3], А. Реан [4], І. Слободчиков [5], О. Солдатова [6; 7], Е. Еріксон [8] та ін.

Так, Е. Еріксон створив епігенетичну концепцію розвитку особистості. В основі його періодизації покладено три процеси розвитку: соматичний, соціальний і розвиток свідомого «Я». Автор виокремив вісім фаз розвитку: перша – грудна фаза (до 1 року), друга – повзункова (до 3-х років); третя – дошкільна (до 6 років); четверта – передпубертатна (до 12 років); п'ята – юність (до 20 років). Стадії розвитку дорослої особистості за Е. Еріксоном включають: *ранню дорослість* (від 20 до 40-45 років – шоста фаза), *середню дорослість* (від 40-45 до 60 років – сьома фаза) і *пізню дорослість* (понад 60 років – восьма фаза) [8]. Отже, перші п'ять фаз розвитку у Е. Еріксона відповідають біологічно зумовленим стадіям психічного розвитку З. Фрейда (оральна, анальна, едипова, латентна та геніальна), які науковець доповнив аналізом їх соціальної складової. Стадії дорослості – рання, середня і пізня – є тим новим, що запропонував Е. Еріксон у аспекті вивчення розвитку людини у порівнянні з попередниками.

Моменти переходу від однієї стадії розвитку до іншої Е. Еріксон називав кризами. Він розглядав два протилежних новоутворення, що надавала криза особистості в разі успішного або неуспішного її проходження, та визначав основні дихотомії (*протилежності*), притаманні для різних стадій психосоціального розвитку особистості. Що стосується дорослого віку, то позитив і негатив у ранній зрілості вчений вбачав в інтимності – самотності; у зрілості – творчій активності – зосередженості на собі; у пізній зрілості – відчуття від повноти життя – відчаю. Здобуття цілісності особистості, на думку Е. Еріксона, відбувається в результаті синтезу всіх новоутворень попередньої стадії як формування внутрішньої ідентичності [8].

Російський психолог Б. Ананьєв наполягав на ґрунтовному вивченні вікової психології зрілості або дорослості. Він доводив, що психологічні характеристики дорослих людей виконують функції еталонів по відношенню до різних станів зростання, дозрівання і формування особистості в періоди дитинства, отрочства та юності. На ці еталони орієнтовані оцінки зрушень у розвитку людини від дозрівання до зрілості, вимір цього руху і визначення критеріїв зрілості – загальносоматичної, статевої, інтелектуальної, громадянської тощо [1, с. 230]. На думку вченого, індивідуальний розвиток дорослої людини є продовженням онтогенезу після ранньої юності і проходить стадії молодості (рання дорослість), дорослості (середня дорослість), зрілості (пізня дорослість) та старості. Б. Ананьєв порівнює метричні характеристики нижніх і верхніх меж дорослості у різних періодизаціях (Д. Біррен, Д. Бромлей, В. Бунак, Д. Векслер, В. Гінзбург, Г. Гримм та ін.) [1, с. 235-236]. Науковцем зроблено висновок, що всі вікові періоди в межах зрілості округлюються і вимірюються 15-25 роками, за винятком ранньої дорослості, що триває, за Д. Бромлеем всього 4 роки (від 21 до 25 років), а за Д. Бірреном – 8 років (від 17 до 25 років). Середня дорослість, за Д. Бромлеем, відноситься до 25-40 років, а за Д. Бірреном – до 25-50 років життя. Пізня дорослість, або зрілість датується В. Бунаком і В. Гінзбургом – 24-55 роками, Д. Бромлеем – 40-55 роками, а Д. Бірреном – 50-75 роками [1, с. 236]. Б. Ананьєв також відмічав, що немає серйозних емпіричних підстав для тієї або іншої періодизації [1, с. 237]. Дослідником, на жаль, не встановлено відповідних чітких вікових меж періодизації розвитку людини.

На розмитість меж вікової періодизації в дорослому віці вказує також А. Реан. Автор здійснює порівняльний аналіз періодизацій різних стадій дорослості відомих авторів. Так, учений доводить, що рання дорослість розглядається як вік: від 21 року до 25 років (D. Bromley, 1966); 17-25 років (Birgen, 1964); від 20 до 25 років (E. Erikson, 1963); від 20 до 40 років (Г. Крайг, 2000).

Середня дорослість визначається як вік: від 25 до 50 років (Birgen, 1964); від 25 до 60 років (E. Erikson, 1963); від 35 до 60 років (Д. Фельдштейн, 1999); від 40 до 60 років (Г. Крайг, 2000); від 40 до 65 років (В. Квінн, 2000).

Пізня дорослість (*похилий вік*) розглядається як вік: від 50 до 75 років (Birgen, 1964); від 40 до 55 років, а з урахуванням перехідної стадії – до 65 років (D. Bromley, 1966); від 65 років (E. Erikson, 1963); від 60 років (Г. Крайг, 2000); від 60 до 75 років (Д. Фельдштейн, 1999); від 65 років (В. Квінн, 2000) [4, с. 92]. Отже, Б. Ананьєв і А. Реан апелюють до відомих періодизацій дорослого віку таких науковців як Д. Біррен (Birgen, 1964), Д. Бромлей (D. Bromley, 1966), В. Бунак (1965), Е. Еріксон (E. Erikson, 1963).

Із сучасних вітчизняних періодизацій розвитку людини виділяється моністична концепція багатовимірного розвитку особистості В. Моргуна та схема періодизації, яка базується на п'яти інваріантах структури особистості: 1) *просторово-часова орієнтація* (на минуле, сучасне, майбутнє); 2) *потребо-вольові естетичні емоційні переживання* (негативні, амбівалентні, позитивні); 3) *змістовна спрямованість діяльності особистості* (на предмет – засіб – продукт: праця, на інших людей, спілкування; на процес: гра, на самого суб'єкта, самодіяльність); 4) *рівні опанування діяльності особистістю* (навчання, відтворення, пізнання (учіння), творчість); 5) *форми реалізації діяльності* (моторна, перцептивна, мовленнєва, розумова) [3, с. 206]. Усе життя людини науковець розподіляє на три основні періоди: у першому – переважає ділова спрямованість особистості на предметно-знарядчево-продуктивне пізнання та перетворення довкілля; у другому – спілкування (у підлітковому віці – у вигляді товаришування і дружби, в юності – у формі емоційного забарвленого кохання, а в молодості – створення сім'ї та народження і виховання дітей); третій – пов'язується із самодіяльністю, що виявляється в самореалізації, самоактуалізації зрілої особистості. У межах трьох основних періодів В. Моргун виділяє дев'ять вікових етапів періодизації багатовимірного розвитку особистості впродовж життя, що мають властиву для них просторово-часову орієнтацію й емоційну забарвленість, складаються із трьох стадій – навчання, відтворення, творчості, кожна з яких має такі фази: моторна, перцептивна і мовленнєво-розумова. Переходи між періодами та фазами відзначаються кризами розвитку особистості, серед яких найвідповідальнішими, на думку автора, є – криза новонародженості, криза дитинства, що пов'язана з переходом до шкільництва, і криза молодості, що визначає перехід до самостійного дорослого життя [3, с. 209].

Етап онтогенезу дорослої людини В. Моргун поділяє на чотири періоди: молодість (19-28 років); дорослість (29-45 років); зрілість (46-60 років) та старість (61 рік і довгожителство). Автор відзначає, що кожен новий період вікового розвитку змінюється нормативними кризами дорослої особистості: криза молодості «сім'я, покликання» (27-33 роки); криза дорослості «визнання» (39-45 років); криза зрілості «наставництво» (55-65 років); криза сенсу життя «мудрість і спокій» [3, с. 210].

Інтегральна періодизація загального психічного розвитку особистості в онтогенезі розроблена В. Слободчиковим. Науковець відмічає однотипність існуючих класифікацій розвитку, незначні відмінності у часових межах, особливо у другій половині індивідуального життя людини. Вчений наполягає, що в сучасній психології ототожнюється процес загального психічного розвитку з його періодизацією. В. Слободчиков доводить, що членування і впорядкування часу повного життєвого циклу залежить від способу періодизації, який визначається загальною теорією розвитку живих систем в історичних процесах за схемою: від загальної теорії розвитку до способу упорядкування часу існування системи, що визначає межі та специфіку тимчасових інтервалів життя. Перші два моменти, на думку науковця, складають концепцію періодизації, третій момент – набір і послідовність того, що може бути інтерпретовано як віковий інтервал. Учений приходить до висновку, що поняття віку є похідним із теорії розвитку і принципу періодизації [5, с. 40-41]. У схемі його періодизації в онтогенезі наявні такі рівні розвитку суб'єктності: 1) пожвавлення; 2) одухотворення; 3) персоналізація; 4) індивідуалізація; 5) універсалізація. Кожен ступінь є відносно завершеним циклом розвитку, що вбудований в логіку процесу як горизонтальна послідовність періодів (становлення і реалізації) і стадій (критичних і стабільних).

Етапи розвитку дорослих припадають, на думку В. Слободчикова, на період індивідуалізації (молодість – 19-28 років та дорослість – 32-42 роки) та універсалізації (зрілість – 44-60 років та старість – 62 та більше років) та обумовлюються кризою молодості (27-33 роки), кризою дорослості (39-45 років), кризою зрілості (55-65 років) та кризами індивідуального життя [5].

Для нашого дослідження вагомими є дослідження О. Солдатової, яка розробила теоретичну концепцію нормативних криз особистості в період дорослого розвитку. Як методологічні підходи автором обрані культурно-історична концепція і концепція еґо-ідентичності. Зміни, що відбуваються в нормативних кризах, описані в термінах системи відносин особистості. Науковець доводить, що рання дорослість, або молодість, знаходиться в межах 20-21 року до 30 років, потім, до 40 років триває стадія дорослості, період до 55-60 років відноситься до стадії зрілості [6, с. 23].

Завдання ранньої дорослості автор пов'язує з професіоналізацією (*ухвалою свого професійного, кар'єрного шляху, вступом в професію*), створенням власної сім'ї. Соціальна ситуація розвитку на цьому етапі, на переконання науковця, включає систему відносин у професійній сфері та сім'ї, соціумом і культурою. Нормативна криза переходу до дорослості (19-21 років) детермінована, за твердженнями О. Солдатової, досягненням ідентичності, тотожності себе в якості сім'янина, чоловіка (дружини), батьків, фахівця, громадянина [6, с.25-26]. Чоловікам, за результатами дослідження науковця, притаманна орієнтація на професійну активність, а жінкам – на створення сім'ї і народження дітей поряд з професійним становленням і засвоєнням знань [7, с. 39].

Завдання середньої дорослості (30-40 років), як зазначає автор, і для чоловіків і для жінок пов'язані з інтенсивною роботою, наявністю нових ідей і продуктивністю в професійній сфері, а також із вихованням дітей. При цьому, для жінок на перших позиціях – діти та родина, а для чоловіків – професійна активність. Завдання чоловіків і жінок віку зрілості поряд із професійною активністю включають такі категорії як: стабільність, зберігання і передача досвіду, впевненість у собі (у жінок) і вимога бути зразком для наслідування (у чоловіків) [7, с. 39]. Криза середини життя, або 40 років, на думку О. Солдатової, пов'язана зі зверненням до свого Я, з усвідомленням системи основних життєвих цінностей, із переглядом та визначенням нових цілей [6, с. 26].

Погоджуємося з думкою О. Солдатової, що новоутворенням нормативних криз розвитку особистості дорослої людини є досягнута его-ідентичність. Кожній кризі відповідає певна структура его-ідентичності, що пов'язана з завданнями розвитку особистості. Новоутворенням і критерієм закінчення кризи переходу до дорослості є досягнення емоційної зрілості; перехід до середньої дорослості – прийняття себе справжнього, усвідомлення цінності «бути собою» і гнучкість у виборі напрямів саморозвитку; переходу до зрілості – самодостатність або сила *его*, яка визначає незалежність особистості в реалізації життєвих цілей, лінії життя, в сфері відносин [7, с. 39].

Отже, деякі науковці виокремлюють у дорослому віці дві стадії (В. Бунак, Ш. Бюллер Г. Гінзберг Ж. Годфруа М. Савчин, Л. Василенко В. Ямницький), однак, більшість учених наполягають на існуванні трьох стадій розвитку дорослих (*ранньої, середньої та пізньої*). З урахуванням тематики нашого дослідження – розвитку ключових компетентностей особистості, охарактеризуємо вікові стадії в період дорослості з урахуванням можливостей розвитку ключових компетентностей.

Рання дорослість – настає після юності і кризи входження у дорослість (приблизно охоплює вік від 20 до 40 років), характеризується як вік стабільності в психофізіологічному, психологічному та соціальному аспектах розвитку, реалізацією особистісного потенціалу, досягненням громадянської зрілості та формуванням ключових компетентностей. Оптимізм, із яким молода людина дивиться у майбутнє, сприяє розвитку таких ключових компетентностей як здатність до організації і планування власної діяльності, прийняття самостійних рішень, здатність до породження нових ідей, креативність, ініціативність. Здобуття професії формують здатність особистості працювати в команді, засвоювати основні базові знання, оволодівати діловим спілкуванням, віднаходити й аналізувати інформацію з різних джерел. Основною ознакою ранньої дорослості є влаштування людьми власного сімейного життя, бо вони стають статеві дозрілими, що призводить до розвитку таких загальних компетентностей як уміння пристосовуватися до нових умов, співробітництво. Рання дорослість має дві фази.

Перша фаза ранньої дорослості закінчується кризою молодості (приблизно 27-33 роки). У цей період людина досягає вершини власного фізичного розвитку, є креативною, енергійною, витривалою. Активно збагачується її психологічний і професійний досвід, вона включається в усі види соціальної активності, оволодіває багатьма соціальними ролями, що сприяє розвитку цілеспрямованості, автономності, здатності використовувати знання в процесі професійної діяльності.

Друга фаза ранньої дорослості триває до кризи середини життя (39–40 років). Особливості розвитку людини в цей період залежать від ступеня і продуктивності її роботи, досягнутого статусу, тому основними стають міжособистісні уміння і навички та системні ключові компетентності: результативність, ініціативність. Новий статус дорослого забезпечується його правами й обов'язками в різних сферах життя і діяльності, консолідацією соціальних і професійних ролей, отже, передбачає розвиток клієнтоорієнтованості та співробітництва.

Середня дорослість є періодом усвідомлення власного «Я» та прагнення до саморозвитку, що настає після кризи середини життя (приблизно охоплює вік від 40 до 60 років). Змістом Я-концепції зрілої особистості стає самоактуалізація, зумовлена духовно-моральними правилами та певними етичними зобов'язаннями перед родиною та колегами по роботі. У середній дорослості, як вершини творчих і професійних досягнень особистості, яскраво проявляються лідерські якості особистості та враховується результативність її праці. Основною властивістю зрілості стає усвідомлення людиною відповідальності і прагнення до неї. Доросла людина, що досягла середнього віку, відчуває власну «вікову» відокремленість, що проявляється як автономність у процесі прийняття рішень. У міру спадання життєвих сил та послаблення здоров'я людини відбувається зниження фізичної активності шляхом переорієнтації на розумову діяльність, що передбачає розвиток дослідницьких умінь, навичок та здатностей до аналізу і синтезу. Зрілий досвід надає можливість розвивати здатність до критики і самокритики. Розвиток ключових компетентностей у цьому віці досягає апогею.

Пізня дорослість – настає після кризи зрілості (приблизно охоплює вік від 60 років до віку довгожителів), характеризується, здебільшого, закінченням професійної кар'єри, прагненням до переусвідомлення життя, перегляду підсумків своєї діяльності, що передбачає розвиток здатностей до аналізу і синтезу. Із зміною стилю життя і видів діяльності у пізній дорослості базовою компетенцією виступає комунікація особистості з друзями-однолітками та молоддю. У зв'язку з адаптацією до прогресуючого старіння найбільш важливими ключовими компетентностями цього віку, окрім комунікативних, можна вважати здоров'язбережувальні.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Детальне вивчення різних підходів до вікової періодизації людини доводять, що існують розбіжності у поглядах науковців на визначення меж періоду дорослості. Таку неузгодженість поглядів можна обґрунтувати не лише різними підходами до побудови класифікацій вікових періодів (*фізіологічними, психологічними, антропологічними, демографічними, соціальними*), але і нерівномірністю і гетерохронністю процесу розвитку людини. Причина відмінностей у вікових періодизаціях полягає в тому, що науковці працювали в різні історичні часи в різних країнах, визначали та характеризували вікові етапи відповідно до конкретних критеріїв, або під кутом зору розвитку окремих психічних функцій. Однак, не зважаючи на неоднозначні підходи до побудови вікової періодизації, відмічається стадіальність у розвитку дорослої людини впродовж життя: рання, середня і пізня дорослість. Ці етапи характеризуються різними можливостями щодо розвитку ключових компетентностей дорослих: *рання*

дорослість – здатність до організації і планування власної діяльності, прийняття самостійних рішень, здатність до породження нових ідей, ініціативність, здатність працювати в команді, засвоювати основні базові знання, оволодівати діловим спілкуванням, знаходити і аналізувати інформацію з різних джерел; *середня дорослість* – автономність у процесі прийняття рішень, самоактуалізація, розвиток дослідницьких умінь, навичок, здатність до критики і самокритики; *пізня дорослість* – здатність до аналізу і синтезу; розвиток комунікативних та здоров'язбережувальних компетентностей. Ранню дорослість можна вважати чутливим періодом для розвитку ключових компетентностей особистості.

Перспективи подальшого дослідження полягають у визначенні психологічних механізмів розвитку ключових компетентностей на різних стадіях дорослості.

Список використаних джерел

1. Ананьев Б.Г. О проблемах современного человекознания / Борис Герасимович Ананьев. – 2-е изд. доп. и перераб. – СПб.: Питер, 2001. – 272 с.
2. Крайг Г. Психология развития / Г. Крайг, Д. Бокум; под ред. Т. В. Прохоренко. – 9-е изд. – СПб.: Питер, 2006. – 940 с.
3. Моргун В. Ф. Превентивно-профілактичний психологічний супровід професійної орієнтації на основі багатовимірної теорії особистості / В. Ф. Моргун // Психологічні перспективи. – 2010. – Вип. 16. – С. 205-216.
4. Психология человека от рождения до смерти / под. общей ред. А.А. Реана. – СПб.: ПРАЙМ-ЕВРОЗНАК, 2002. – 656 с. – (Серия: «Психологическая энциклопедия»).
5. Слободчиков В.И. Категория возраста в психологии и педагогике развития / В.И. Слободчиков // Вопросы психологии. – 1991. – № 2. – С. 37-50.
6. Солдатова Е.Л. Динамика его-идентичности и представлений о будущем в нормативных кризисах взрослости / Е.Л. Солдатова // Психологическая наука и образование. – 2006. – № 2. – С. 16-30.
7. Солдатова Е.Л. Нормативные кризисы развития личности взрослого человека: автореф. дис. на соиск. науч. ступеня д-ра психол. наук: спец. 19.00.01 «Общая психология, психология личности, история» / Е.Л. Солдатова. – Екатеринбург, 2007. – 43 с.
8. Эриксон Э.Х. Восемь возрастов человека / Детство и Общество. – Изд. 2-е, переработанное и дополненное, пер. Алексеева А.А. / Э.Х. Эриксон. – СПб.: «Речь». – 2002. – С. 235-259.

References

1. Anan'ev B.G. O problemah sovremennogo chelovekoznanija / Boris Gerasimovich Anan'ev. – 2-e izd. dop. i pererab. – SPb.: Piter, 2001. – 272 s.
2. Krajg G. Psihologija razvitija / G. Krajg, D. Bokum; pod.red. T.V. Prohorenko. – 9-e izd. – SPb.: Piter, 2006. – 940 s.
3. Morgun V.F. Preventyvno-profilaktychnyj psihologichnyj suprovid profesijnoi' orijentacii' na osnovi bagatovymirnoi' teorii' osobystosti / V.F. Morgun // Psihologichni perspektyvy. – 2010. – Vyp. 16. – S. 205-216.
4. Psihologija cheloveka ot rozhdenija do smerti / pod. obshhej red. A.A. Reana. – SPb.: PRAJM-EVROZNAK, 2002. – 656 s. – (Serija: «Psihologicheskaja jenciklopedija»).
5. Slobodchikov V.I. Kategorija vozrasta v psihologii i pedagogike razvitija / V.I. Slobodchikov // Voprosy psihologii. – 1991. – № 2. – S. 37-50.
6. Soldatova E.L. Dinamika ego-identichnosti i predstavlenij o budushhem v normativnih krizisah vzroslosti / E.L. Soldatova // Psihologicheskaja nauka i obrazovanie. – 2006. – № 2. – S. 16-30.
7. Soldatova E.L. Normativnye krizisy razvitija lichnosti vzroslogo cheloveka: avtoref. dis. na soisk. nauch. stupenja d-ra psihol. nauk: spec. 19.00.01 «Obshhaja psihologija, psihologija lichnosti, istorija» / E.L. Soldatova. – Ekaterinburg, 2007. – 43 s.
8. Jerikson Je.H. Vosem' vozrastov cheloveka / Detstvo i Obshhestvo. – Izd. 2-e, pererabotannoe i dopolnnoe, per. Alekseeva A.A. / Je. H. Jerikson. – SPb.: «Rech'». – 2002. – S. 235-259.

Резюме. В статье проанализированы современные периодизации психического развития личности, определены границы возрастных стадий взрослости. Автором подано характеристика и выделены особенности развития ключевых компетентностей на разных стадиях периода взрослости. Доказано, что чувствительным периодом для развития ключевых компетентностей личности есть ранняя взрослость.

Ключевые слова: возрастные кризисы, взрослость, личность, периодизация психического развития, развитие ключевых компетентностей.

Summary. In this article were analyzed the modern periodizations of mental development, were determined the boundaries of age stages of adulthood, was described the specifics of key competencies development during every stage. The author proved that there are differences in the views of scientists at identifying boundaries of adulthood period. This inconsistency is due not only different approaches to building age classifications periods (physiological, psychological, anthropological, demographic, social), but also uneven process of human development. The reason for the differences in age periodization explained by the fact that researchers have been working in different historical times

in different countries, have defined and characterized age stages according to specific criteria, or from the perspective of individual mental functions. The author determined that, despite the different approaches to building age periods, were observed similar stages in the development of adult during life: early, middle and late adulthood. These stages are characterized by different possibilities for the development of key competencies of adults: early adulthood – the ability to organize and plan their own activities, make independent decisions, the capacity for the generation of new ideas, initiative, ability to work in teams, to acquire key basic knowledge, master the business communication, find and analyze information from different sources; Average maturity – autonomy in decision-making, self-actualization, development of research skills, the capacity for criticism and self-criticism; late adulthood – the ability to analysis and synthesis; development of communicative competences and maintaining health.

Key words: age crisis, maturity, personality, periodization of mental development, the development of key competencies.

УДК 159 922.76-044.332

В.А. РИБАК

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУ СОЦІАЛЬНО ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ ПЕРШОКУРСНИКІВ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

З урахуванням сучасних наукових досліджень. Розглянуто проблеми пов'язані з процесами адаптації студентів першого курсу з особливими потребами в умовах вищого навчального закладу. Проаналізовано базові фактори процесів адаптації. Акцентовано увагу на теоретичних аспектах проблеми. Визначено можливі практичні заходи з адаптації першокурсників.

Ключові слова: адаптація, особистість, соціально-психологічна адаптація, дезадаптація, інтелект, емоційний комфорт.

Постановка наукової проблеми. Адаптація – це процес інтеграції індивіда в суспільство, процес активного пристосування індивіда до умов середовища, а також результат цього процесу. Співвідношення цих компонентів, що визначає характер поведінки, залежить від цілей й орієнтації ціннісних індивіда й від можливостей їхнього досягнення в середовищі соціальної. У результаті досягається формування самосвідомості й поведінки рольового, здатності самоконтролю й самообслуговування, здатності адекватних зв'язків з навколишніми. Хоча соціальна адаптація йде безупинно, це поняття звичайно зв'язується з періодами кардинальних змін діяльності індивіда і його оточень.

Період навчання у вищому навчальному закладі для сучасної молоді людини один з найважливіших, оскільки саме у цей час відбувається її особистісне зростання та становлення, і він характеризується одночасним перебігом цілого ряду специфічних процесів, обумовлених особливостями діяльності, соціального оточення. На цьому етапі суттєвим є ставлення до обраної спеціальності та професійна спрямованість, особистісне самовизначення, яке включає в себе формування системи особистісних цінностей і ціннісних орієнтацій, адаптацію до умов навчання і соціального середовища, засвоєння соціальних норм, цінностей та ін.

Аналіз останніх досліджень. К. Левін, дослідження якого ґрунтувалися на розумінні поведінки як функції особистості й ситуації, на підставі аналізу індивідуальних особливостей стратегій адаптації до зміни ситуації, визнав важливість соціального контексту як потужного стимулятора або засобу обмеження поведінки. Проведені В. Мішел у 60-х роках дослідження взаємозв'язків особистісних рис із певними поведінковими показниками виявили відсутність статистично значущих кореляцій і крос-ситуативну неузгодженість [4]. Для розуміння й прогнозування специфічних особливостей реакцій, стверджує В. Мішел, необхідно розглядати поведінку не крізь призму особистісних рис, а шляхом аналізу когнітивної компетентності, стратегій опрацювання інформації, цілей, суб'єктивних очікувань та поведінкових стратегій, сформованих у процесі соціального навчання. Принцип суб'єктивної інтерпретації (Ж. Піаже, Е. Аронсон, К. Левін, Л. Росс, Р. Нісбетт, Р. Лазарус, С. Гобфол) стверджує важливість індивідуального досвіду, когнітивних стратегій для інтерпретації значущості ситуації та необхідних зусиль і способів адаптації. Водночас, ефективність адаптації залежить від кількості можливих варіантів адаптивних стратегій, навичок їхнього застосування, креативності в процесі зіставлення доцільності тих чи інших поведінкових програм, гнучкості в разі потреби змін.

Мета статті. Адаптація студентів до навчальної діяльності включає в себе вплив як суб'єктивних (які залежать в основному від них самих), так і об'єктивних (здебільшого залежних від зовнішніх обставин) факторів, до яких можна віднести також зміст, організацію навчального процесу у ВНЗ. Особлива увага в цьому процесі надається студентам першокурсникам, оскільки звичне для них навчання в школі суттєво відрізняється від навчання у вищому навчальному закладі. Адаптація між діяльністю осіб, які навчаються в умовах ВНЗ і середньої школи, є суттєві якісні і кількісні відмінності. В умовах вищого навчального закладу значно вища інтенсивність розумової праці, більший обсяг знань, які необхідно засвоїти, різко виражена нерівномірність навантажень, які значно зростають у період сесії. Навчальний процес характеризується суттєвими змінами щодо кількості предметів, які вивчаються, появою профільюючих предметів, з якими студент пов'язує свою майбутню професійну діяльність. Студенту-першокурснику при вступі у ВНЗ доводиться пристосовуватися одночасно до нових вимог, які ставить перед ним вища школа, особливо до нових умов навчання (самостійне опрацювання матеріалу, відсутність підручників, які б повністю відповідали програмі, велика кількість